

УДК 811.112.2.373

ТЕКСТ – ЦІЛІСНА МОВНА Й МОВЛЕННЄВА СТРУКТУРА

Іщенко Н. Г.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті пропонуються декілька визначень тексту з позиції системного підходу. Доведено, що системність зумовлюється наявністю структури, ієрархічності, цілісності й взаємозв'язку із середовищем. Трактуючи текст як систему, варто взяти до уваги, що кожна система існує за умови трьох атрибутів – структури, смислу та функції.

Ключові слова: текст, системність, структура, ієрархічність, цілісність, смисл, визначення тексту.

Ищенко Н. Г. Текст – целостная языковая и речевая структура. В статье предлагается несколько дефиниций текста с позиции системного подхода. Доказано, что системность определяется наличием структуры, иерархичности, целостности и взаимосвязи с реальностью. Трактую текст как систему, нужно учитывать единство трех атрибутов – структуры, смысла и функций.

Ключевые слова: текст, системность, структура, иерархичность, целостность, смысл, определение текста.

Ischenko N. G. Text – a language and speech structure. The article focuses on the fact that text can be treated from the position of systemic method. It is proved that systemic method is defined by the presence of structure, integrity and correlation with reality. Therefore it is necessary to take into consideration the unity of three factors – structure, sense and functions.

Key words: text, system method, structure, integrity, sense, definition of the text.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У лінгвістиці тексту приділяють багато уваги проблемі тексту, яка є актуальною й зумовлена тим, що до цих пір не існує єдиного погляду на визначення поняття «текст», на сукупність критеріїв для його визначення, на підґрунтя такого визначення. У цьому зв'язку на часі є питання, які стосуються сутності тексту, а саме: визначення поняття тексту, його багатоаспектності, системності, структурності, властивостей, функціональності – і категорій тексту: структурних та смислових. Отже, **актуальність** теми не викликає сумнівів.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити поняття тексту й указати на сукупність критеріїв та теоретичне підґрунтя його визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед лінгвістів дотепер не існує одностайної думки про те, що можна вважати текстом, відсутнє єдине тлумачення цього феномена. Це пояснюється тим, що текст належить до найбільш очевидних реальностей мови, тому способи його інтуїтивного виділення не менше закріплені у свідомості сучасної людини, ніж способи відмежування та виокремлення слова, ґрунтуються вони на передбаченні того, що будь-яке завершене вербальне повідомлення може ідентифікуватися як текст і сама завершеність тексту відзначається тим або іншим формальним способом. Одночасно існує багато різних мовленнєвих творів, які називаються текстом, і не випадково лексикографі позначають текстом будь-яке записане мов-

лення й наводять як приклади документи, листи, літературні твори тощо.

Труднощі щодо визначення поняття тексту повністю зрозумілі: зведення всієї множинності текстів до єдиної системи таке ж складне, як виявлення набору достатніх і необхідних рис, який був би обов'язковим для визнання тексту як категорії класичного типу.

Текст досліджується цілим спектром наук, такими як: семіотика, психологія, історія, літературознавство, етнографія, текстологія, фольклористика, риторика, логіка, прагматика, герменевтика, антропологія, теорія діяльності, тому виникає так званий феномен конфлікту інтерпретацій [5]. До цих пір єдиного визначення тексту не існує, оскільки відсутня спільна для усіх дослідників думка щодо того, чим є текст як об'єкт лінгвістики. Крім того, вчені різних напрямів не дійшли остаточного рішення щодо вирішення проблем механізмів текстотворення, не вироблено основних критеріїв, які б дали змогу виявити основні чинники, що сприяють утворенню текстів.

Тексти виникають у результаті мовної взаємодії, й адекватне розуміння сутності тексту можливе лише в разі врахування динамічних процесів мовного спілкування, що розгортаються в часі і призводять до виникнення тексту. Однак існує тривала традиція вивчення текстів, особливо письмових, як статичних об'єктів, що існують незалежно від обставин їх виникнення.

У зв'язку з тим що сучасна наукова думка не виробила єдиної дефініції феномена «текст», наведено різні підходи до його тлумачення. Будучи об'єктом дослідження великого спектру дисциплін, текст сприймається так:

– **семіотично**, як вербальна знакова система в аспектах її змістовності: структурної, смислової, функціональної; парадигматики та синтагматики (Р. Якобсон, Ю. М. Лотман, Б. Я. Успенський, А. Г. Баранов, В. Г. Гак, Л. М. Лосева);

– **дискурсивно** в характеристиках міждисциплінарних галузей знань (Е. Бенвеніст, Т. А. ван Дейк, ранній Р. Барт);

– **лінгвістично** в системі функціональних значимостей одиниць мови (В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, В. П. Григор'єв, Г. Я. Солганик, Л. А. Новіков, Н. А. Кожевніков);

– **прагматично**, залежно від мовленнєвих ситуацій (Дж. Остін, Дж. Серль, М. М. Бахтін, Н. Д. Артюнова);

– **когнітивно**, як пов'язана сукупність концептів та ідей, що належать до певних сфер мовного вживання (Ж. Делез, Ю. Крістева, Р. Барт);

– **наратологічно** в рамках теорії повідомлення як активної діалогічної взаємодії письменника й читача (В. Пропп, В. Шкловський, Б. Ейхенбаум, М. М. Бахтін, П. Лаббок, Н. Фрідманн, Е. Лайбфрід, В. Фрюгер);

– **психолінгвістично**, як динамічна система мовоутворення і його сприйняття (Л. С. Виготський, А. Р. Лурія, Н. І. Жинкін, Т. М. Дрідзе, А. А. Леонтьєв);

– **психофізіологічно**, як багатомірний феномен, що реалізує психологію автора в певній літературній формі мовними засобами (О. І. Діброва, Н. О. Семенова, І. Філіппова).

Відсутність єдиного тлумачення феномена тексту пояснюється: *по-перше*, абсолютизацією структурної організації тексту і граматичних засобів зв'язку; *по-друге*, формально-структурною, жанровою, стилістичною різноплановістю тексту і специфікою способу його репрезентації; *по-третьє*, специфікою підходів до вивчення тексту; *по-четверте*, канонізацією тексту як складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації; *по-п'яте*, абсолютизацією певної категорії або кількох категорій тексту. Отже, більшість лінгвістів підкреслюють, що визначення тексту, яке можна було б уважати вичерпним і яке б мало термінологічний характер, ще не вироблено.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безумовно, текст є складним об'єктом дослідження, для вивчення якого використовується системний підхід. Виходячи з концепції системного підходу, під текстом розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів, взаємодія яких породжує нові властивості об'єкта. «Текст – це цілісна система, що має інтегральні властивості й функціонує в зовнішньому до нього середовищі» [4, 51–52]. Текст є системою, цілісною в структурному й функціональному відношенні утворення, внутрішній зв'язок елементів котрого є більш необхідним і стійким, ніж зв'язок цих елементів із навколишнім середовищем чи з елементами інших систем. Текст – комунікативна система вищого рангу, основними ознаками якої виступає цілісність і зв'язність, що призначена для передачі закодованої інформації. «Текст як вища комунікативна одиниця, як цілісна система комуні-

кативних елементів, що функціонально (тобто для цієї конкретної мети) поєднуються в єдину семантико-смислову та логічну структуру загальної комунікативної інтенції» [2]. «Текст як комунікативна система мовленнєвих знаків і знакових послідовностей утілює моделі діяльності адресата й адресанта повідомлення» [5], які існують на одній площині. «Текст є системно-структурним утворенням, що має впорядковану (ієрархічну) організацію, яка забезпечується зв'язністю – глибинною та поверхневою, локальною та глобальною» [3, 21–22], і тому текст становить складну, ієрархічно організовану мовленнєву систему, пронизану величезною кількістю семантико-синтаксичних зв'язків, йому притаманні такі важливі властивості, як зв'язність, відмежованість, цілісність.

Системний підхід зі своїми конкретними прийомами та власною методикою спрямований на пізнання об'єкта як певної системи. Одна з головних властивостей системи полягає в тому, що система, утворюючись від окремих частин і залежачи від їхніх індивідуальних властивостей, у свою чергу, впливає на ці частини та змінює їхні первинні властивості й функції.

Феномен тексту саме й полягає в його багатоаспектності, системності, що зумовлюються наявністю структури, ієрархічності, цілісності та взаємозв'язку з середовищем, що належить до інваріантних ознак цього багатомірного феномена. Під текстовою системністю розуміється системна організація мовних засобів різних рівнів у тексті, яка зумовлена авторським задумом як синтезуючим і організуючим початком і яка співвідноситься з категорією образу автора. Текстова системність відображає творчу індивідуальність автора, його ідіостиль і світогляд [1, 252]. Трактуючи текст як систему, варто взяти до уваги, що кожна система, яка діє та розвивається, існує лише в результаті узгодження трьох головних її атрибутів – структури, субстанції й функції, лише за умови їх діалектичної єдності. Текстова система є цілісною, її складові взаємно зумовлюються, утворюють свою певну єдність і мають певні ознаки: нечленованість у межах цієї системи; ієрархічність; структурність. Текстова система відрізняється від інших систем внутрішніми відношеннями між одиницями, що утворюють структуру, у межах якої існують певні типи смислових, функціональних і комунікативних відношень, поєднання яких позначає текст. Смислові відношення відображають світ у свідомості суб'єкта, являють собою структуру лінгвістично репрезентованих смислових ознак різного рангу та масштабу, втілених у тексті, і корелюють зі світом дійсності [1, 384]. «Накопичення» та «збільшення» семантичних ознак різного рангу й рівня узагальнення формує поетапне смислове розгортання тексту і його смислової структури, що визначається як відображення у свідомості суб'єкта (сприймача) структурованого концептуально змістового плану вираження, його змістово-фактуальної та змістово-концептуальної інформації.

У тексті як системно-структурному утворенні виокремлюють поверхневу та глибинну смислові структури. Під поверхневою смисловою структу-

рою тексту розуміють: 1) зв'язок значень і його елементів (слів, висловлювань) і 2) зв'язок їхніх смислових корелятивів у процесі послідовного розгортання тексту від рівня висловлювання до блоку висловлювання й усього тексту.

Глибинна смислова структура тексту відображає взаємозв'язок окремих смислів різного рангу та рівня узагальнення «по горизонталі» й «вертикалі» у свідомості адресата під час сприйняття всього тексту в процесі його розгортання. Глибинна смислова структура ґрунтується на поверхневій, відрізняючись від неї ступенем повноти й визначеності у відображенні концептуального змісту твору. Застосування системного підходу до інтерпретації тексту уможливило аналіз змістової та поверхнево-мовленнєвої сторони тексту в їх взаємозумовленості і єдності, визначення одиниць смислової структури – субтекстів – і вивчення

їх інтеграції, що забезпечує цілісність твору, розгляд комунікативно-прагматичних властивостей тексту, які пов'язані з його «входженням» у науковий соціум і загальний континуум науки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, для тексту характерні певні закони побудови, смислового та формального поєднання й розмежування його одиниць, а системний підхід, на нашу думку, сприятиме виявленню закономірностей його внутрішньої та зовнішньої організації й функціонування. Загальні принципи системного аналізу полягають у виокремленні структури (ієрархії) тексту, тобто компонентів системи (підсистем) і відношення між компонентами; постановці питання про інтегральні властивості тексту; з'ясуванні взаємозв'язків тексту й середовища (позамовного контексту).

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста : [словарь-тезариус] / Н. С. Болотнова. – М. : Флинта, 2009. – 384 с.
2. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 232 с.
3. Дымарская М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст / М. Я. Дымарская. – СПб., 1999. – 281 с.
4. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М., 1990. – 152 с.
5. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій: нариси про герменевтику / П. Рікер. – М., 1985.